

УДК 81'34=512.161

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.78.02>

Авраменко Б. В.

АНАЛІЗ ФОНЕТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК СКЛАДНИКА КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТУ ФОНЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ-ТЮРКОЛОГІВ

Євроінтеграційні процеси, які відбуваються в освітній системі України, вимагають від студентів постійного розширення їхніх теоретичних і практичних знань і навичок. Для отримання гідної позиції у суспільстві студент повинен бути висококваліфікованим фахівцем. Значну роль у цьому відіграє його мовна підготовка.

На сучасному етапі розвитку мовної освіти все більше уваги приділяється навчанню турецької мови. Для вивчення усіх аспектів турецької мови у студента повинен бути сформований певний «багаж» лінгвістичних термінів. Окрему роль серед них посідає фонетична термінологія як складник когнітивного компонента фонетичної компетентності майбутніх філологів-тюркологів.

Фонетична термінологія турецької мови – це цілісність, яка об'єднує одноструктурні компоненти та словосполучення-терміни, що позначають поняття фонетики як розділу мовознавства та вживається у фаховій мові студентів, а також у навчальній, методичній і науково-популярній літературі. Формування і розвиток турецької фонетичної термінології тісно переплітаються з історичною граматику, історією мови, історичною фонетикою та фонологією. Кожен із напрямів фонетики оформлений у галузь, яка має свої завдання й відповідний їм термінологічний апарат.

У статті виокремлено такі складники фонетичної термінології турецької мови: 1) терміни на позначення розділів і підрозділів фонетики; 2) терміни на позначення наукових термінів фонетики; 3) периферійні терміни. Можна стверджувати, що система фонетичних термінів турецької мови – складна за кількістю складників парадигма, яка охоплює не лише фонетичні терміни, а й технічні, психологічні, психофізичні, фізичні, хімічні поняття, а також багато термінів із біології та анатомії. Через це, на жаль, вказана підсистема сучасної турецької лінгвістики залишається мало вивченою, хоча й знаходиться у постійній динаміці та під пильною увагою мовознавців і науковців-теоретиків до питання звукової будови мови.

Ключові слова: фонетична компетентність, фонетична термінологія, фонема, фонологія, фонематика, система вокалізму, система консонантизму, артикуляція, акцентологія, складоподіл.

Природну мову люди вживають для спілкування та збереження й передавання знань. Термінологія займає особливе місце у збереженні та передаванні знань, оскільки саме на неї припадає основне інформаційне навантаження. Поява комп'ютерів спричинила швидкий розвиток науки про знання, створивши можливість легко зберігати, впорядковувати та розповсюджувати інформацію. Розроблялися моделі збереження й передавання знань, а також методології використання знань для різних потреб.

Термінологію давно використовують для передавання та поширення знань, оскільки вона містить найточнішу та концентровану інформацію з певної галузі. Корені термінології лежать у лінгвістиці та науці про пізнання. Використовуючи довкілля як об'єкт, а мову – як засіб, термінологія представляє фрагменти знання в усій їх складності та зумовленості зв'язків. Знання термінологія представляє засобами мови. Основними її об'єктами є терміни. Терміни – це лексичні одиниці, які вживають в обмежених галузях і слугують для точного й лаконічного означення знань.

Термінологічна система будь-якої мови перебуває в постійній динаміці. Насамперед це відбувається шляхом розширення теоретичних і практичних напрямів дослідження лінгвістики в усіх її формах. Проблеми формування лінгвістичної термінологічної системи актуалізують поглиблення інтегративних зв'язків із такими суміжними науками: педагогіка, історія, психологія, біологія та інформатика. Саме тому розвиток лінгвістики потребує більш детальної стандартизації та дотримання меж використання термінологічного апарату в галузі мовних підсистем.

Лінгвістична термінологія турецької мови – організована система спеціальних сигніфікативів (однокомпонентних або багатокомпонентних), які забезпечують пізнавальну та інформативну діяльність спеціаліста.

Розвиток турецького мовознавства, яке узагальнює та розширює пізнання мовних явищ, у певний період часу вимагає узагальнень, що відображають процес розвитку лінгвістичних термінів та їхню кодифікацію. Насамперед це висвітлено у лінгвістичних словниках і енциклопедіях В. О. Горделевського, Д. О. Магазаника. Також джерелами інформації з огляду на становлення лінгвістичної термінології стають підручники і посібники, наприклад «Грамматика турецької мови» В. О. Горделевського, «Етимологія слова» та «Службові частини мови» М. К. Дмитриєва, «Загальна грамматика турецької мови» О. Казем-Бека, «Матеріали з турецького синтаксису» І. В. Левіна.

Розвиток усіх напрямів мовознавства потребує постійної уваги в контексті формування лінгвістичних термінологічних підсистем. Тому особливу увагу привертає найменш досліджена підсистема – **турецька фонетична термінологія**. Цей термін визначають як парадигму однокомпонентних і термінологічних сполучень підрозділів загальної та історико-порівняльної фонетики, акцентології, інтонології та складоподілу.

Формування і розвиток турецької фонетичної термінології тісно переплітається з історичною граматиною, історією мови, історичною фонетикою та фонологією. Необхідно зазначити, що фонетична термінологія турецької мови – це цілісність, яка об'єднує одноструктурні компоненти та словосполучення-терміни, що позначають поняття фонетики як розділу мовознавства, та вживається у фаховій мові студентів, а також у навчальній, методичній і науково-популярній літературі. Можна стверджувати, що фонетична термінологія турецької мови є основним складником когнітивного компоненту фонетичної компетентності майбутніх філологів-тюркологів. Вона є упорядкованою сукупністю термінів на позначення понять фонетики, що мають відповідні зв'язки і відношення. Кожен із напрямів фонетики оформлений у галузь, вони мають свої завдання й відповідний до них термінологічний апарат.

Можна виокремити такі складники фонетичної термінології турецької мови: 1) *терміни на позначення розділів і підрозділів фонетики*; 2) *терміни на позначення наукових термінів фонетики*; 3) *периферійні терміни*.

Розглянемо більш детально кожен із зазначених складників.

1. Фонетична термінологія турецької мови є складною лінгвістичною системою. Існування будь-якої мови як системи не можливе без її центру або певного «ядра». Вчені вважають, що ядром фонетичної термінології турецької мови виступають терміни на позначення розділів і підрозділів фонетики. Зазначимо, що термін «фонетика» вчені розглядають із двох ракурсів: як звукову будову мови і як розділ мовознавства, який вивчає звукову будову мови. Перший тип термінологічних сполучень відноситься до поняття «фонетика» у першому значенні як система голосних і приголосних; сингармонізм; закон гармонії голосних; закон гармонії приголосних; особливості турецького анлаута, ауслаута та інлаута.

Парадигма термінів, зафіксованих до поняття «фонетика» у другому значенні: артикуляторна фонетика, акустична фонетика, перцептивна фонетика та експериментальна фонетика [8, с. 255]. Необхідно зауважити, що варіативність зазначених термінів у парадигмі може змінюватися відповідно до визначення фонетики як науки.

2. Наступний складник фонетичної термінології турецької мови налічує ядерні термінологічні поля, які представляють підрозділи загальної, історично-порівняльної та експериментальної фонетики. Термінологічні поля співвідносні з розділами фонетики загалом. Так, широко відомі терміни «фонема» і «фонологія» ввів відомий вчений І. О. Бодуен де Куртене у 70-х роках XIX століття. З середини XX століття цей термін почали вживати у значенні «розділ фонетики, який вивчає звуки мови в аспекті їхньої основної функції – виражати людську думку» [8, с. 255]. Деякі вчені, наприклад І. П. Сунцова, вживають термін «фонематика» в розумінні розділу сегментної фонології, який вивчає фонему як найменшу одиницю фонологічного рівня [6, с. 113]. Тому термінологічне поле цього складника фонетичної термінології турецької мови буде налічувати усі артикуляційні, позиційні зміни звуків (сингармонізм, редукція голосних, елізія, протеза, епентеза, епитеза (для голосних і приголосних в анлауті, ауслауті й інлауті)).

До другої групи фонетичних термінів турецької мови доцільно віднести термін «акцентологія», який вживають на позначення розділу мовознавства, що вивчає особливості словесного наголосу та його історичні зміни в окремій групі мов або у групі споріднених мов [5, с. 23].

Учені диференціюють терміни на позначення напрямів, виокремлюючи описову акцентологію, теоретичну акцентологію, історичну акцентологію та порівняльно-історичну акцентологію. Із середини XX століття почала формуватися інтонологія – розділ мовознавства, який вивчає інтонацію в її структурних, функціональних, комунікативних і стилістичних аспектах [8, с. 260]. Об'єктом інтонології виступає звуковий бік мовлення в його системних різновидах. Одиниці інтонології (інтонаційний контур, інтонаема, інтонаційна структура висловлення, фрази, синтагми) становлять окреме мікрополе фонетичної термінології турецької мови.

3. Наступну групу фонетичної термінології турецької мови становлять периферійні терміни, які походять із суміжних з лінгвістикою наук, а саме із педагогіки, біології, анатомії, фізіології, нейрофізіології й логопедії, психоакустики, теорії спілкування, когнітології, психології та фоноетіки.

Загалом під фонетичною термінологією турецької мови ми розуміємо складну систему, побудовану як ієрархічна сітка взаємозалежних понять-термінів, гіперон-гіпонімічних залежностей та опозитивних кореляцій [8, с. 261].

У світлі проблематики нашої статті, а саме аналізу фонетичної термінології турецької мови як складника когнітивного компоненту фонетичної компетентності майбутніх філологів-тюркологів, вважаємо за необхідне навести систематизацію фонетичних термінів з урахуванням змін у відповідних тематичних парадигмах.

Система фонетичної термінології турецької мови налічує три **термінологічні групи: акустична фонетика, артикуляційна фонетика та функціональна фонетика (фонологія)**. Розглянемо детальніше кожен із зазначених груп.

Для першої та другої термінологічних груп ми виділили єдиний центр – *звук*. Звук як одиниця фонетики характеризується певними якими, а саме вокалізмом і консонантизмом (голосні та приголосні звуки), які і становлять приядерну зону акустичної та артикуляційної фонетики.

Структуру акустичної фонетики утворюють такі терміни: 1) *тон звука*, деякі вчені, наприклад Н. І. Тоцька, використовують термін «спектр» – сукупність основного тону і додаткових тонів; 2) *висота звука*; 3) *тембр*;

4) інтенсивність звуку; 5) тривалість звуку; 6) гучність – одна із найважливіших психоакустичних характеристик звуку; 7) амплітуда, тобто гучність звуку залежить від амплітуди коливань: чим більша амплітуда, тим звук гучніший; 8) частота коливань – це кількість коливань струменя повітря за одиницю часу; 9) ритмічність, періодичність і неритмічність, неперіодичність.

Структура артикуляційної фонетики складається із двох груп термінів – мовний апарат та артикуляція. До першої групи термінів відносимо три мовні денотати: мовні органи, органи мовлення й мовний апарат. Першим двом групам підпорядковано такі фонетичні терміни: голосовий апарат, артикуляційні органи, щелепа, альвеоли, піднебіння, язик і губи. Зазначимо, що ці терміни відносяться саме до периферійних термінів, оскільки вони належать до суміжних із лінгвістикою наук – біології та анатомії.

До третьої групи фонетичних термінів вчені відносять активні (язик, губи, м'яке піднебіння, язичок, голосові зв'язки та задня частина глотки) та пасивні (тверде піднебіння, зуби, альвеоли та щоки) мовні органи. До артикуляційної групи термінів належать такі терміни: артикуляція звуку, артикуляційна база. Поняття «артикуляція» суміжне з поняттям «фонація», тобто процес, у якому голосові зв'язки створюють певні звуки в процесі квазіперіодичних коливань. У турецькій мові фонація – це дзвінкість або стан будь-якої частини гортані, що змінює повітряний потік.

Окрему групу термінів становить артикуляційна класифікація, яка охоплює дві групи термінів: артикуляція голосних та артикуляція приголосних. Термінологічна група артикуляції голосних турецької мови налічує три групи термінів-понять:

- 1) за місцем творення: непіднебінні (голосні заднього ряду) і піднебінні (голосні переднього ряду);
- 2) за ступенем розкриття рота: вузькі та широкі;
- 3) за участю губ: губні й негубні.

Ядром термінологічної групи артикуляції голосних стають ряд, піднесення та огубленість / неогубленість.

Термінологічна група артикуляції приголосних звуків турецької мови охоплює такі групи термінів:

- 1) за дійовим органом вимови: губні, передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові. Останні в турецькій мові можуть бути або більш передні, або більш задні;
- 2) за способом творення: шумні (спиранти, африкати, щілинні), сонорні (носові, бокові, дрижачі);
- 3) за участю голосу (глухі / дзвінкі).

Стосовно останньої фонетичної термінологічної групи турецької мови можна сказати таке. Ядром або центром цієї групи є термін «фонема» – найменша структурно-семантична звукова одиниця, здатна виконувати деякі функції у мовленні. Зокрема, фонема творить, розділяє і розпізнає морфеми, слова, їхні форми у мовному потоці. Наступними ядерними поняттями є фонемний ряд, ознаки фонем, система фонем, фонемі у мовному потоці. Приядерними термінами будуть виступати поняття «звукове поле фонемі», «фонемне поле», «фонемний інвентар», «система фонем». Система фонем – це група термінів, які вживаються для структурного опису фонологічної системи. До цієї групи відносимо терміни «система вокалізму» й «система консонантизму».

Цікавою саме з позиції турецької мови буде структура термінів, які характеризують фонемі у мовному потоці. Для турецької мови характерне поняття сингармонізму – характерного фонетичного явища, що стосується вокалізму й консонантизму турецької мови. Це процес асиміляції звуків як у самому слові, так і звуків афікса до звуків кореня. Процес сингармонізму в турецькій мові засновано на трьох законах: 1) закон гармонії голосних (прогресивна асиміляція голосних); 2) закон гармонії приголосних (прогресивна асиміляція приголосних); 3) регресивна асиміляція голосних і приголосних.

Окремі структури фонетичних термінів турецької мови утворюють такі терміни: «складоподіл», «звукосполучення», «акцентологія» та «інтонологія». Так, ядерним терміном структури складоподілу буде поняття «склад» і пов'язані з ним приядерні терміни «структура складу», «позиція складу», «інтенсивність складу». Ядром термінологічної структури акцентології буде термін «наголос» і похідні від нього приядерні терміни «акцентуаційна одиниця», «акцентний тип».

Термінологічне наповнення термінологічної групи інтонології утворюють поняття «інтонаційна конструкція», «інтонування слова», «інтонування фрази». Суміжними з ними є приядерні терміни «тон», «підняття тону», «склад тону», «фонологія речення», «синтаксична фонетика», «фраза», «фразова позиція». Можна стверджувати, що система фонетичних термінів турецької мови – складна за кількістю складників парадигма, яка охоплює не лише фонетичні терміни, а й технічні поняття, психологічні, психофізичні, фізичні, хімічні, а також чимало термінів із біології та анатомії.

Висновки. Можна дійти висновку, що фонетична термінологія турецької мови дійсно є складним когнітивного компоненту фонетичної компетентності майбутніх філологів-тюркологів. Це складна система однокомпонентних і багатокомпонентних термінів, яка перебуває у постійному розвитку, що спричинено пильною увагою мовознавців і науковців-теоретиків до питання звукової будови мови. На жаль, ця підсистема сучасної турецької лінгвістики залишається мало вивченою, тому що це дуже складна лінгвістична парадигма, яка охоплює не лише терміни фонетичні, а й терміни суміжних із лінгвістикою наук.

Використана література:

1. Горделевский В. А. Грамматика турецкого языка. Москва : Московский институт востоковедения. 1928.
2. Дзевдет-заде Х., Кононов А. Н. Грамматика современного турецкого языка (фонетика, морфология, синтаксис). Ленинград : Ленинградский институт востоковедения. 1934.
3. Дмитриев Н. К. Строй турецкого языка. Ленинград : Ленинградский государственный университет. 1939.
4. Казем-Бек А. Общая грамматика турецкого-татарского языка. II издание. Казань. 1846.
5. Москаленко А. А. Фонетика сучасної української мови. Одеса. 1947. 48 с.
6. Сунцова І. П. Фонема. Історичний нарис і спроба визначення поняття. Мовознавство. Кн. 2. Київ. 1934. С. 113–126.
7. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, фонологія, орфоепія, графіка, орфографія. Київ : Наукова думка. 1981. 183 с.
8. Циганок Г. М. Українські фонетичні терміни в галузі системи вокалізму та консонантизму. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 1021. Серія: Філологія. Вип. 66. Харків. 2016. С. 255–263.

References:

1. Gordelevskiy V. A. (1928) Grammatika turetskogo yazyika [Turkish grammar]. Moskva : Moskovskiy institut vostokovedeniya [in Russian]
2. Dzhevdet-zade H., Kononov A. N. (1934) Grammatika sovremennogo turetskogo yazyika (fonetika, morfologiya, sintaksis) [Grammar of the modern Turkish language (phonetics, morphology, syntax)]. Leningrad : Leningradskiy institut vostokovedeniya [in Russian]
3. Dmitriev N. K. (1939) Stroy turetskogo yazyika [The structure of the Turkish language]. Leningrad : Leningradskiy gosudarstvenniy universitet [in Russian]
4. Kazem-Bek A. (1846) Obschaya grammatika turetskogo-tatarskogo yazyika. II izdanie [General grammar of the Turkish-Tatar language. II edition]. Kazan [in Russian]
5. Moskalenko A. A. (1947) Fonetyka suchasnoi ukrainskoi movy [Phonetics of the modern Ukrainian language]. Odesa. 48 s. [in Ukrainian]
6. Suntsova I. P. (1934) Fonema. Istorychnyi narys i spoba vyznachennia poniattia. Movoznavstvo. Kn. 2 [Phoneme. Historical essay and an attempt to define the concept. Linguistics. Book 2]. Kyiv. S. 113–126 [in Ukrainian]
7. Totska N. I. (1981) Suchasna ukrainska literaturna mova. Fonetyka, fonolohiia, orfoepiia, hrafika, orfohrafiiia [Modern Ukrainian literary language. Phonetics, phonology, orthoepy, graphics, spelling]. Kyiv : Naukova dumka. 183 s. [in Ukrainian]
8. Tsyhanok H. M. (2016) Ukrainski fonetychni terminy u haluzi systemy vokalizmu ta konsonantyzmu. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. № 1021. Serii: Filolohiia. Vyp. 66 [Ukrainian phonetic terms in the field of vocalism and consonantism. Bulletin of VN Karazin Kharkiv National University. № 1021. Series: Philology. Issue 66]. Kharkiv. S. 255–263 [in Ukrainian]

Avramenko B. V. Analysis of phonetic terminology of the Turkish language as a component of the cognitive component of phonetic competence of future philologists-Turkologists

European integration processes taking place in the educational system of Ukraine require students to constantly expand their theoretical and practical knowledge and skills. To obtain a worthy position in society, a student must be a highly qualified specialist. His language training plays a significant role in this.

At the present stage of development of language education, more and more attention is paid to the teaching of the Turkish language. To study all aspects of the Turkish language, the student must have formed a certain «baggage» of linguistic terms. A special role among them is played by phonetic terminology as a component of the cognitive component of phonetic competence of future philologists-Turkologists.

Phonetic terminology of the Turkish language is a whole that combines single-structural components and phrases-terms that denote the concept of phonetics as a branch of linguistics and is used in the professional language of students, as well as in educational, methodological and popular science literature. The formation and development of Turkish phonetic terminology is closely intertwined with historical grammar, history of language, historical phonetics and phonology. Each of the areas of phonetics is designed into a branch that has its own tasks and the corresponding terminological apparatus.

The article highlights the following components of phonetic terminology of the Turkish language: 1) terms to denote sections and subsections of phonetics; 2) terms to denote scientific terms of phonetics; 3) peripheral terms. Thus, we can say that the system of phonetic terms of the Turkish language is a complex paradigm in terms of the number of components, covering not only phonetic terms but also technical concepts, psychological, psychophysical, physical, chemical, and a significant part of terms in biology and anatomy. Because of this, unfortunately, this subsystem of modern Turkish linguistics still remains poorly understood, although it is in constant dynamics and under the close attention of linguists and theoretical scholars to the question of the sound structure of language.

Key words: phonetic competence, phonetic terminology, phoneme, phonology, phonemics, system of vocalism, system of consonantism, articulation, accentology, composition.